

چوار ههلبژاردنی کاریگەر له سهر کورد له روژههلاتی نیوه راست

03-12-2023

نووسه رهکان

زریان روژههلاتی

کورتە : له ماوهی چوار مانگی داهاتوودا چوار ههلبژاردن دهکرین که به شیوهی راستهوخۆ و ناراستهوخۆ کاریگهری له سهر کورد دادهنین. ههلبژاردنی ئهجومهنی پارێزگاگان له عێراق، ماتهوزهی دهرخستنی گهریکی دیکهی ناکوکی نیوخۆیی شیعی و دهركهوتنی قهیرانی سیاسی له ئهنبار و کهرکوکى تێدایه. ههلبژاردنی پهڕلهمانی کوردستان لهرووی رهوایی دامهزرهواکان و داهاتووی نهخشهی سیاسییهوه پهبایهخه. پرسى بهشداریکردن و بهشدارینهکردنی خهلك له گهڵ گفتوگۆکانی پهیوهیست به رکابهیری نیوخۆیی له سهر میکانیزمهکانی دیاریکردنی رابهیری داهاتوو، مۆری خۆیان له بابهتهکانی پهیوهست به ههلبژاردنهکانی سالی داهاتووی ئێران داوه. وادیاره رکابهیری سهرهکیی له ههلبژاردنهکهی ئاداری سالی داهاتووی تورکیاش له سهر شمارهوانیی باژیره گهرهکان دهبیئت و ئهمهش دهتوانیئت دۆخی سیاسی نیوخۆی ئه و ولاته بگۆرێت.

له ماوهی چوار مانگی داهاتوودا چوار ههلبژاردن دهکرین که بهشیوهی راستهوخو و ناراستهوخو کاریگهری لهسه کورد دادهئین. ههلبژاردنی تهنجومهنی پارێزگاگان له عێراق، ماتهوزهی درخستنی گهڕیکی دیکهی ناکوکی نیوخوویی شیعی و دهکرهوتنی قهیرانی سیاسی له ئهنبار و کهرکوکێ تێدایه. ههلبژاردنی پهڕلهمانی کوردستان لهرووی رهوایی دامهزرهواکان و داهاتووی نهخشهی سیاسیهوه پهڕپایه. پرسی بهشداریکردن و بهشدارینهکردنی خهڵک لهگهڵ گفتوگوکانی پهیوهیست به رکابهیری نیوخوویی لهسهر میکانیزمهکانی دیاریکردنی رابهری داهاتوو، مۆری خوێان له بابتهکانی پهیوهیست به ههلبژاردنهکانی سالی داهاتووی ئێزان داوه. وادیاره رکابهیری سههرهکی له ههلبژاردنهکهی ئاداری سالی داهاتووی تورکیاش لهسهر شارهوانیی باژیره گهورهکان دهبیته و ئهمهش دهتوانیته دۆخی سیاسی نیوخوویی تهو ولاته بگۆڕیته.

ههلبژاردنی تهنجومهنی پارێزگاگان عێراق

ئهم ههلبژاردنه دهتوانیته عێراق بهرهو قوناخیکێ تازه بهریت و سنی ناوچهی باشووری عێراق، ئهنبار و کهرکوک بکاته چهقی سههرهلهدانهوهی مملانییهکی سهخت و دژوار.

بهڕ له ههموو شتیکی ئهمه دهتوانیته جاریکی دیکه ناکوکی نیوخوویی شیعه زهق بکاتهوه. کشانهوهی سهدر له پڕۆسهی سیاسی و ههروهها بپاری بایکوته ههلبژاردن دهرفهتیکی بۆ لیستی دهولتهی یاسا به سهروکایهتی نوری مالکی و عهسائیبهی تههلی ههقی (لیستی سهفوه + خهدهمات) دروست کردوووه تا له دواي حکومهت له ئیدارهي پارێزگاگانیشدا بهتایبهتی له پارێزگاگان عێراق جلهوی دهسهلات بگرنه دهست که پیناچیت سهدریهکان ههروا به ئاسانی پێی رازی بین. به پێی [مادهی 124](#) دهستووور و یاسای پارێزگا رێکنهخراوهکان له ههڕمیکدا، تهنجومهنی پارێزگاگان دهسهلاتیکێ زۆری ههیه و، ملکهچی ههچ وهزارهتیکی نییه و سههرهخوویی دارایی خوێ ههیه. پارێزگاریش دهستنیشان دهکات که پهکهم بهرپرسی جیهجیکار له ئاستی محهلی دهبیته. ئهگه ههلبژاردنی 2021 وهک پیهوهریک سههر بکهین لیستی دهولتهی یاسا له زۆریکی لهو 7 پارێزگایهدا که سهدریهکان زۆرتین دهنگیان تیدا هینابوو، پلهی دووهمی ههیه. له پارێزگای موسهناش بۆ خوێ براوهی پهکهم بووه. بهمهش چانسی زۆری دهبیته بۆ تهوهی که له دیاریکردنی پارێزگارهکانی باشووری عێراقدا رۆلێکی کلیلی بگێریت. بێشک ئهمهش دهتوانیته بزماریکێ دیکه بیت بۆ له قالدانی زیاتری سهدریهکان. نهک تهنا لیستی دهولتهی یاسا بهلکو عهسائیبهی تههلی ههقیش که له زۆریکی له پارێزگاگاندا به لیستی جیاوازی دیکه بهشداری کردوووه، به تهمايه وهک جهمسهریکێ دیکه سیاسیتهی شیعی پێگهی خوێ بههیزتر بکات.

کاریگهری ههلبژاردن له ئهنبار بهجۆریکی دیکهیه. ئهگه حزبهکهی حهلبوووسی بتوانیته هاوشیوهی سالی 2021 زۆریتهی دهنگهکانی ئهنبار بات، تهوسا وهک له مادهی 119 ی دهستوووردا هاتوووه چانسی تهوهی دهبیته که لهپێی تهنجومهنی پارێزگاو داواي به ههڕیم کردنی ئهنبار بکات. به هۆی لهسهرکار لادانی له سهروکایهتی پهڕلهمان، ئهمه وهک بزارهیهکی لۆژیکي دینه پینشچاو بۆ سیاسیهکی وهک حهلبوووسی که خواستیکی زۆری ههیه و له هههرتهی گهنجیتی خویدایه. بێجگه لهوه، تهنجومهنی پارێزگا و پارێزگاریش دهتوانن کاریگهرییان لهسهر دۆسیه ئهمنی و ئابوریهکانی ئهنبار ههبیته که ههندیکی له گرووپه چهکاریهکانی شیعهش چاویان لێیه و تهناته لیستی خویشیان بۆ دروستکردوووه.

بهو پێیهی که ئهنبار سنووری لهگهڵ چهندی ولاتی دیکه ههیه و بنکهیهکی سههریازی تهمریکایشی لێیه، ههلبژاردن لهوئ تهنا پرسی ههلبژاردن نییه و، دهتوانیته رهههندی سیاسیتهی دههرهکی و جیوپۆلیتیکی بههیزیشی ههبیته.

یهکیکی دیکه له شوینانهی که چاوهروان دهکریت له دواي ههلبژاردنهکه گرژی تیدا دروست بیت کهرکوک که دواي سالانیکی دوورودرێژ ههلبژاردنی تیدا دهکریت. ناکوکییهکی چهند لایهنهی نیوخوویی پیکهاتهکان لهگهڵ خوێان و لهگهڵ پهکتر، ههڕیمی کوردستان و بهغدا، ههروهها هاوسهنگی جیوپۆلهتیکی وادهکهن که ههم تهجامی ههلبژاردنهکه، ههمیش پرسی دیاریکردنی پارێزگاری نوێ بۆ کهرکوک پرسیکی ئالۆز و پڕ کیشه بیت.

ههلبژاردنی پهڕلهمانی کوردستان

دواي ناروونیهکی زۆر، پیندهچیت دواجر تهگهری تهجامدانی ههلبژاردن له مانگی شوباتی 2024 له ههڕیمی کوردستان زیاتر بووبیت. ههڕیمی کوردستان بههۆی بپارهکانی دادگهی فیدرالییهوه سهبارته به پهڕلهمان ههروهها تاوتویکردنی داواي تاییهت به یاسای ههلبژاردنی لهدوخیکی ئالۆزدايه و پرسی رهوایی ئیداره و دامهزرهواکانی زیاتر دهکوهیته بهر باس، ئهگهر بیت و لهوه زیاتر دوابکهویت. ئهمه بێجگه لهوهی که بههۆی تهنگ و چهلهمهکانی رهوانهکردنی بهشه بودجهی ههڕیمی کوردستان و پرسی نیوخوویییهکانی دیکهوه،

هه‌لبژاردنی داهاتووی په‌رله‌مانی کوردستان هه‌لبژاردنێکی چاره‌نووسساز ده‌بیت. خالی زه‌قی ئەم جاره ئه‌وه‌یه له‌وانه‌یه هه‌ندیک له‌ هه‌یزه‌ سیاسیه‌کان له‌ به‌غدا له‌رپێ دروستکردنی گرفت بوو پرسه‌کانی بودجه‌و به‌کارهێنانی هه‌ندیک له‌ دامه‌زراوه‌کانی دیکه‌وه، مه‌یلی ئه‌وه‌یان هه‌بیت که کاریگه‌ری له‌سه‌ر پرۆسه‌ی هه‌لبژاردنه‌که دابنێن. بۆیه به‌ ئه‌گه‌ری زۆر، گرفته‌کانی نیوان هه‌ریه‌می کوردستان و به‌غدا له‌سه‌ر بودجه‌ لانیکه‌م هه‌تا دوا‌ی هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی کوردستان به‌رده‌وام ده‌بن. ئەمه‌ بێجگه‌ له‌وه‌ی که رووداوه‌ سیاسی و سه‌ربازیه‌کانی ناوچه‌که‌ش به‌ له‌وئیک کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ده‌بیت.

هه‌لبژاردنه‌کانی ئێران

له‌ مانگی سێی سالی داهاتوودا له‌ ئێران هه‌لبژاردنی په‌رله‌مان ده‌کریت و هه‌ر له‌ ئیستاوه‌ رێژه‌ی به‌شداریکردنی گریمانیه‌ی خه‌لک له‌ هه‌لبژاردن، وه‌ک مژاریکی گرنگ ده‌رکه‌وتووته‌ پێش. به‌پێی ئاماری ره‌سمی وه‌زاره‌تی نیوخۆی ئێران له‌ دوا‌یین هه‌لبژاردنی په‌له‌ماندا 42.57٪ خه‌لک به‌شدارییان کردوو که سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی ره‌خنه‌ی لێگیراوه، که‌مترین رێژه‌ی به‌شداري خه‌لک بووه‌ له‌ هه‌لبژاردنه‌کانی په‌رله‌ماندا له‌ ئێران. رێگری له‌ به‌شداري به‌شیکي زۆر له‌ وه‌کسه‌نه‌ کرا که ده‌یانویست خۆیان به‌رێژێر بکه‌ن و، جوړیک له‌ په‌کده‌ستکردنی په‌رله‌مان و حکومت له‌ لایه‌ن موخافه‌زه‌کاره‌کانه‌وه‌ روویدا. رێگری له‌ زیاتر له‌ نیوه‌ی ئه‌وانه‌ کرا که ده‌یانویست کاندید بین که له‌ سه‌رووی 15 هه‌زار که‌سه‌وه‌ ده‌بوون. له‌ ئه‌نجامدا په‌رله‌مانیکي په‌کده‌ست دروست بوو. له‌ پاش ئه‌ویش له‌ 2021دا ئیراهیم ره‌ئیس بووه‌ سه‌رۆککۆمار. به‌لام زۆری پێنه‌چوو که خۆپیشاندانیکي سه‌رتاسه‌ری ئه‌و وڵاته‌ی گرتوه‌ که پێده‌چیت په‌کیک له‌ هۆکاره‌کانی ئه‌وه، سیاسه‌تی په‌کده‌ست کردنی ده‌سه‌لات له‌ وڵاته‌ بووبیت.

هه‌لبژاردنی سالی داهاتووی په‌رله‌مانی ئێران هاوکاته‌ له‌کەل هه‌لبژاردنی ئه‌نجومه‌نی شاره‌زایانی رابه‌ری ئێران. کاندیدبوونی هه‌سه‌ن روخانی سه‌رۆککۆماری پێشووی ئێران بوو ئه‌و ئه‌نجومه‌نه‌ که ئیستا ئیراهیم ره‌یس له‌وئ جیگه‌، مشتومره‌کانی سه‌باره‌ت به‌ رکه‌به‌ری نیوخۆی له‌سه‌ر کۆنترۆلکردنی ئه‌و دامه‌زراوه‌یه‌ی که په‌یوه‌ندی به‌دیاریکردنی رابه‌ری داهاتووی ئێرانه‌وه‌ هه‌یه‌ زیاتر کردوو.

بۆیه به‌ئه‌گه‌ری زۆر هه‌لبژاردنی داهاتووی ئێران دیمه‌نی رکه‌به‌ریه‌کی نیوخۆی نوخه‌ی ده‌سه‌لاتدار ده‌بیت که ئه‌وه‌ش ئه‌نجامه‌که‌ی هه‌رچۆنیک بیت، کاریگه‌ری له‌سه‌ر سیاسه‌تی نیوخۆی و ده‌رکی ئه‌و وڵاته‌ ده‌بیت.

هه‌لبژاردنی تورکیا

دوا‌ی ئه‌وه‌ی که له‌ هه‌لبژاردنی په‌رله‌مان و سه‌رۆکایه‌تیدا هاوپه‌یمانیه‌که‌ی ئه‌ردوغان برديه‌وه، ئیستا چاوی سه‌رۆککۆماری تورکیا له‌وه‌یه‌ که شاره‌وانی شاره‌ گه‌وره‌کانی وه‌ک ئه‌نکه‌ره‌ و ئیستانبوول وه‌ریگرته‌وه‌ که پێشتر دۆراندبووی. سه‌رۆککۆماری تورکیا هه‌لبژاردنه‌که‌ی ئه‌مسالی به‌ پشته‌ستن به‌ گوتاریکی ناسیونالیستی- ئیسلامی و به‌ هاوکاری پارتی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌په‌ره‌ست برده‌بووه‌ به‌لام، پێده‌چیت له‌ هه‌لبژاردنی شاره‌وانیه‌کاندا گوتاریکی نه‌رمتر پێه‌و بکات. هۆکاریکی ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌یه‌ که رێگه‌ به‌ هاوکاریه‌کی تۆکه‌می لایه‌نه‌کانی نه‌باری خۆی نه‌دات. بۆ نموونه‌ له‌ شوپنیکي وه‌ک ئیستانبوول، ده‌نگی هه‌ده‌پ سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که که‌میشی کردوو، 19.8٪ ده‌نگه‌کانه‌. له‌ شوپنیکي وه‌ک ئیزمیریش 54.7٪ ده‌نگه‌کانی هه‌یه‌ و ئه‌مه‌ش وه‌ک فاکته‌ریکی گرنگ کاریگه‌ری له‌سه‌ر رکه‌به‌ریه‌کانی حزبه‌که‌ی ئه‌ردوغان له‌گه‌ل پارتی گه‌لی کۆماری هه‌یه‌ که به‌ تازیه‌ی سه‌رۆکه‌که‌ی گۆردرا. مه‌رچ نییه‌ ئه‌وه‌ به‌ ریکه‌وتنیکي ئاکپارتی و هه‌ده‌پ کۆتایی بیت به‌لام، له‌و هه‌لبژاردنه‌دا جیاواز له‌ هه‌لبژاردنه‌ گشتیه‌که‌، ده‌نگی ده‌نگده‌ری کورد بوو ئه‌ردوغان بایه‌خیکي زیاتری ده‌بیت.